

Istoricul R.W. Seton-Watson (1879-1951), membru de onoare al Aстреi

Radu RACOVITAN

Universitatea "Lucian Blaga" din Sibiu, Facultatea de Științe Socio-Umane
"Lucian Blaga" University, Faculty of Social and Human Sciences
Personal e-mail: racovitanr@yahoo.com

The historian R. W. Seton-Watson (1879-1951), a member of honour of Astra

Among the foreign personalities who constantly supported and showed to the public opinion the question of the nationalities from Austria-Hungary, granting a special attention to the Romanians, was also the British historian R. W. Seton-Watson (1879-1951). For the support given to Romanians between 1905 and 1920, Seton-Watson (Scotus Viator) enjoyed an enormous prestige and uncounted proofs of appreciation from a series of Romanian personalities or political and cultural institutions of Romania, including that from Astra. In 1920, this high forum of culture of the Romanians from Transylvania, who had also important ropes in the political emancipation of the Romanians in Transylvania in the period of the dualism, proclaimed Seton a member of honour, recognizing Scotus Viator as being "one of the most important friends of the Romanians".

Keywords: the question of nationalities, the Dualist system, Roumania, Transylvania, Astra

Printre cei care au sprijinit cu consecvență și au înfățișat opiniei publice europene chestiunea naționalităților din Austro-Ungaria, acordând o atenție specială românilor, s-a numărat și istoricul englez Robert William Seton-Watson (1879-1951).

R.W. Seton-Watson s-a născut la Londra, în 1879. Copilăria și-a petrecut-o în Scoția, de unde își aveau obârșia bunicul și tatăl său, iar studiile și le-a făcut la Universitatea Oxford, New College. În 1903, la moartea tatălui său, Seton-Watson a fost lăsat înstărit, neavând nevoie să-și câștige existența printr-o profesiune lucrativă obișnuită. Era interesat acum, cu pasiune, de istoria și politica contemporană a Europei.

În noiembrie 1905, Seton întreprindea prima sa călătorie la Viena, fiind interesat de istoria monarhiei habsburgice. Pe atunci, Ungaria era cuprinsă de revoltă națională împotriva suveranului datorită conflictului privind utilizarea limbii ungare în armata ungară, iar în Austria muncitorii, influențați de evenimentele revoluționare din Rusia, demonstau pentru votul universal.

La această dată, Seton-Watson manifesta față de Imperiul Habsburgic o mare admirație. Istoricul englez

considera că statul dualist constituia un element esențial al păcii europene, împiedicând o confruntare directă între cele două puteri dinamice și imperialiste, Germania și Rusia. În același timp, simpatia sa față de mișcările naționale de independență îl determinau să manifeste înțelegere față de națiunea ungară care în acest timp purta o luptă pătimașă împotriva Vienei. Această simpatie era cu atât mai mare cu cât numele lui Kossuth și versiunea cunoscută în Marea Britanie despre evenimentele de la 1848, făcuse ca numele de Ungaria să fie foarte îndrăgit de către englezii cu vederi liberale.

În timpul primei sale vizite la Viena, care a durat până în mai 1906, Seton și-a petrecut majoritatea timpului în arhivele Universității, ale Ministerului de Război și ale Parlamentului. În paralel, a început să publice o serie de articole sau scrisori în presă.

Aflat în capitala austriacă, Seton-Watson a devenit tot mai interesat de criza ungară ce continua. Dornic să afle mai multe, în mai 1906 a plecat în Ungaria. A sosit la Budapesta în ziua alegerilor organizate de guvernul de coaliție condus de Sándor Wekerle, cele mai libere ținute în ultimul timp. Seton avea scrisori de introducere din

partea cunoștințelor pe care și le-a făcut la Viena către jurnaliști, profesori și politicieni. A vorbit cu câțiva oameni politici unguri importanți: contele Appónyi Albert, contele Károlyi Julius, profesorul Lang, fost ministru în guvernul Széll, editorul naționalist Jenő Rakosi. Seton-Watson nu era în acel moment interesat în mod special de chestiunea naționalităților, însă nu i-a trecut neobservată partea negativă a patriotismului maghiar. Toți cei cu care a discutat exprimau o atitudine iritată și nerăbdătoare față de nemaghiarii din Ungaria.

Primii interlocutori nemaghiari ai lui Seton-Watson au fost sașii și românii din Transilvania, unde a călătorit în lunile mai-iunie 1906, pe ruta Debrecsen-Oradea-Cluj-Sighișoara-Brașov-Sibiu-Alba Iulia-Blaj-Arad-Timișoara. La Sibiu, Seton a avut prilejul să discute cu dr. Friedrich Teutsch, pastor luteran, dr. Karl Wolff (director al Casei de păstrare *Hermannstädter allgemeinen Sparkassa* și președinte al Consiliului Central Săsesc), Adolf Gottschling, director al gimnaziului local. Seton a putut constata că și sașii din Transilvania au suferit de pe urma politicii de maghiarizare promovate de oficialitățile ungare îndeosebi după 1875¹, dar ei preferau o cooperare redusă cu românii. Forța numerică a acestora din urmă și vigoarea luptei lor de afirmare națională constituiau un potențial pericol pentru sași. Intelectualii sași i-au declarat că imaginea liberală a statului ungar promovată în străinătate era o minciună, întrucât drepturile politice aparțineau unei minorități infime. Ei recunoșteau statul ungar și nu doreau autonomie, întrucât nu erau suficienți de puternici pentru a-și păstra privilegiile față de români. Ce cereau sașii era imunitate în biserică, școală și administrație municipală. Sașii ar fi fost dispuși la realizarea unui front comun cu maghiarii împotriva românilor, dar maghiarii nu ar fi acceptat niciodată aceasta. Întrebați dacă erau adevărate acuzațiile că mișcarea națională românească din Transilvania era subvenționată de guvernele din Vechiul Regat, sașii i-au declarat că nu vedeau nici un rău în acest sprijin, ținând cont de aspirarea la care erau supuși românii².

Mai târziu, Seton va declara că întrevăderea avută cu sașii la Sibiu a fost cea mai folositoare din timpul vizitelor întreprinse în anii 1906-1907, întrucât sașii i-au vorbit deschis și la obiect și ocupau o poziție intermediară între cele două puncte de vedere naționaliste extreme (ale maghiarilor și românilor), iar criticile aduse de ei regimului din Ungaria, mai ales prezentarea faptelor concrete privind încălcarea flagrantă a privilegiilor sașilor în perioada imediat următoare încheierii dualismului, au avut efectul cel mai devastator asupra convingerilor sale privind liberalismul afișat de clasa politică ungară³.

Seton s-a întâlnit cu un singur maghiar la Sibiu, pretorul Szöcs, simpatizant al Partidului Kossuthist-Independent, care a susținut necesitatea alianței dintre maghiari și sași, arătând că ultimii pierdeau treptat teren în fața românilor în Sibiu. Pretorul maghiar explica această stare de lucruri prin faptul că limba română era mai ușor

de deprins, iar țărani nu erau interesați de politică⁴.

Intelectualii sași au fost cei care l-au îndrumat să ia legătura cu românii, dându-i și recomandările necesare. Românii au fost cei dintâi care i-au deschis ochii privind modul în care era aplicată Legea Naționalităților din 1868 și i-au împărtășit aspirațiile lor cu privire la autogovernare, egalitate în folosirea limbii și dreptul la o cultură proprie. La Sibiu, Seton l-a cunoscut pe T.V. Păcățian, redactor al ziarului „Telegraful român”. Istoricul român s-a plâns și el că legile nu numai că nu erau aplicate, dar erau în mod intenționat încălcate. Publicistul scoțian citise recent vestita carte a lui Aurel C. Popovici, *Statele Unite ale Austriei Mari*, tipărită chiar în acel an (1906) la Leipzig, în care se preconiza transformarea statului dualist într-un stat federal după modelul Elveției, Germaniei sau S.U.A., cu un unic guvern imperial central și un singur parlament, cu cincisprezece guverne regionale subordonate celui central, ce urmau a se ocupa de afacerile economice și culturale locale. Frontierele celor cincisprezece regiuni (sau state) urmau a fi stabilite după criterii etnice (o regiune urmând a-i cuprinde pe toți românii). Întrebat despre lucrare, Păcățian a apreciat-o ca fiind „bună”, însă vederile lui Popovici erau respinse de majoritatea românilor, întrucât maghiarii nu ar fi acceptat niciodată federalizarea statului dualist. Prin urmare, românii nu cereau autonomia Transilvaniei, nici federalizarea imperiului, ci drepturi privind folosirea limbii proprii, recunoscând deplin limba ungară ca limbă oficială și neavând pretenția ca limba română să fie plasată pe picior de egalitate cu aceasta. Păcățian l-a îndemnat pe Seton să viziteze și Aradul, întrucât acolo se constatau cele mai mari ilegalități ale autorităților maghiare; în Sibiu, populația română era cât de cât mulțumită, întrucât trebuia să conviețuiască cu sașii, mult mai rezonabili decât maghiarii⁵.

La Blaj, centrul Bisericii Române Unite, Seton-Watson s-a întâlnit cu canonicul Augustin Bunea și Iuliu Maniu, deputat și unul dintre liderii Partidului Național Român. Canonicul Augustin Bunea i-a recomandat lucrarea lui Eugen Brote (*Chestiunea română în Transilvania și Ungaria*, 1895), întrucât reprezenta o mină de informații credibile. El și-a mărturisit admirația și pentru lucrarea lui A.C. Popovici⁶. Bunea accepta și el limba ungară ca limbă oficială a statului, însă ar fi dorit ca românii să aibă judecători și funcționari care să le cunoască limba. De asemenea, limba română să fie predată în școli, din moment ce ei plăteau taxe pentru susținerea acestora⁷.

Iuliu Maniu i-a vorbit deschis în chestiunea naționalităților⁸, declarând că românii doreau autonomia. Cererile românilor se întemeiau pe faptul că reprezentau majoritatea în Transilvania, aveau un trecut istoric și în baza unor principii democratice abstracte. Maniu a laudat cartea lui Popovici, dar s-a disociat clar de vederile sale federaliste. Doar într-o Transilvanie autonomă drepturile românilor ar fi fost asigurate. Dacă o asemenea garanție putea fi obținută în mod real și fără acordarea autonomiei, atunci românii erau pregătiți să o accepte, fiind dispuși la

discuții și netransformând chestiunea autonomiei într-o problemă de principiu⁹.

De la Blaj, Seton-Watson s-a dus la Arad, unul din cele mai importante centre politice ale românilor din Monarhie. Aici a aflat un mediu oarecum diferit, ortodox și, deși mai departe de regat decât Blajul, mai aproape de cultura pur românească. Românii rezistau aici admirabil politicii de maghiarizare, ajutați de elitele culturale românești în plină formare¹⁰. Aici, Seton a discutat cu Ioan Russu-Șirianu, directorul „Tribunei”, care i s-a părut a fi un „naționalist fanatic”. El considera ideile lui A.C. Popovici drept nerealiste, ca și revendicarea autonomiei Transilvaniei; aceasta trebuia obținută pe baze naționale și nu teritoriale. Russu-Șirianu recunoștea că nu exista încă o unitate de vederi în rândul liderilor români. Ca urmare, o întrunire a acestora trebuia convocată, pentru a fi revizuit programul P.N.R. din 1881, considerat depășit. El aprecia că guvernul ar fi permis desfășurarea unui Congres al naționalităților la Sibiu, în acest scop, și preconiza o colaborare strânsă cu socialiștii unguri. Seton l-a întrebat dacă acuzațiile de dacoromânism (că țelul urmărit era de a realiza unirea Transilvaniei cu regatul român) aduse de către politicienii unguri liderilor transilvăneni erau adevărate; Russu-Șirianu a negat și a declarat că aceste acuzații erau doar un pretext pentru a li se refuza românilor drepturile cuvenite¹¹.

De asemenea, în Arad, Seton l-a cunoscut pe Vasile Goldiș, ce i-a explicat istoricului englez pe puncte, cu codul de legi în mână, cum aplicarea Legii naționalităților din 1868 era eludată sau încălcată (nu exista nici o școală de stat cu limba de predare română; gimnaziile române erau întreținute în întregime prin forțe proprii, statul neacordând nici un sprijin; nici măcar un singur român n-a fost numit în funcții superioare în administrație, etc.). Lecția îi va servi mult în discuțiile lui ulterioare cu interlocutorii maghiari. Goldiș a respins și el acuzațiile de dacoromânism. Nici el nu credea în ideile federaliste ale lui A.C. Popovici; ungurii ar lupta pe viață și pe moarte ca să împiedice punerea lor în aplicare. Era de acord cu autonomia, dar în sensul vederilor lui Rudolf Springer¹²: centralizarea deciziilor politice să fie însoțită de instituirea unei autonomii culturale individuale (educație, folosirea limbii, practicarea religiei) pentru fiecare cetățean conform naționalității sale și funcționarea de organizații naționale culturale ce să se asigure că aceste garanții vor fi îndeplinite¹³.

Seton-Watson a avut prilejul să discute și cu un avocat evreu influent din Arad, dr. Mandel, care i-a declarat că însăși existența statului ungar atârna de posibilitatea impunerii limbii maghiare ca limbă oficială. În continuare, avocatul declara că în nici o țară din lume nu exista atâta libertate ca în Ungaria și atâta toleranță față de naționalități. El recunoștea că Legea naționalităților nu se aplica, din cauza primejdiilor separatiste; prin urmare, clasa politică ungară trebuia mai întâi să se asigure că fiecare cetățean al țării cunoștea și vorbea limba ungară, doar ulterior urmând a se cheltui sume din buget pentru întreținerea de școli pentru români, slovaci și ceilalți¹⁴.

Din Banat, Seton-Watson s-a dus la Novi Sad și Zagreb și de acolo, a revenit în Viena. Din capitala austriacă, Seton i-a trimis pastorului Teutsch o scrisoare în care îl informa că, în urma vizitei întreprinse în Monarhie, și-a format o nouă părere despre Ungaria, în sensul că, deși în problema constituțională convingerile sale au rămas aceleași, nu la fel stăteau lucrurile în chestiunea naționalităților. Ca urmare, era hotărât să înceapă a scrie despre naționalitățile din Imperiul dualist¹⁵. El intenționa, în acest sens, să întreprindă o nouă vizită în Ungaria, în anul următor. La începutul lunii iulie, Seton s-a întors în Scoția “cu toate ideile mele complet bulversate de experiența atât de variată a celor nouă luni. Teza cu care m-am întors [în Anglia - n.n.] era aceea că o Austrie întinerită prin introducerea sufragiului universal, promovând o politică liberală și clarvăzătoare de toleranță rasială și forțându-i pe maghiari să abandoneze tendințele lor tiranice de hegemonie, ar putea deveni rapid unul din cele mai puternice state de pe continent și imun la poruncile Berlinului sau Sankt Petersburgului”¹⁶.

Când a vizitat, în 1905-1906, cele două state constitutive ale monarhiei dunărene, istoricul englez era convins că Imperiul Habsburgilor nu avea doar dreptul să existe, dar că îndeplinea o funcție necesară în balanța echilibrului european. Socotea agitația provocată de naționalități ca fiind dăunătoare pentru pacea europeană. El aprecia, însă, că, fără acordarea autonomiei locale popoarelor din cuprinsul ei, Monarhia habsburgică putea deveni un pericol real pentru pacea europeană, în loc să fie un element de stabilitate.

Încrederea lui Seton-Watson în democrația parlamentară ungară a fost zdruncinată de descoperirea că nemaghiarii, mai bine de jumătate din populația regatului, dețineau 40 de mandate în parlament, din totalul de 415¹⁷. Pe scurt, a început să înțeleagă realitatea din spatele fațadei impunătoare prezentată de Ungaria Europei de Vest. Nu mai puțin important decât schimbarea pe care a produs-o în viziunea lui asupra Ungariei era efectul acestei experiențe asupra respectului ce-l purta sistemului dualist creat de reglementarea constituțională din 1867. Maghiarii, și-a dat el seama, au abuzat de puterea pe care le-a dat-o pentru a-i asupri pe nemaghiari; dar era, altfel, sistemul dualist util și viabil? A văzut în stăpânirea Habsburgilor un domeniu larg de cercetare și investigare, pe care istoricii și cercetătorii britanici îl lăsaseră aproape pe de-a-ntregul neexaminat. Pentru a se documenta temeinic, Seton-Watson a făcut, începând din anul 1906, numeroase călătorii în Croația, Slovacia, Voivodina, Serbia, Transilvania, în alte teritorii aparținând Imperiului dualist. El s-a convins tot mai mult de sistemul de deznaționalizare prezent aici.

Îi devenise clară, în anii premergători primului război mondial, acuitatea “problemei naționalităților” în Austro-Ungaria, faptul că exista acolo o luptă între trei concurenți: Viena, Budapesta și naționalități. I-ar fi plăcut să vadă pe cele trei că se pun de acord una cu cealaltă. Spera, în

special, că o înțelegere dintre unguri și naționalități ar face posibilă presiunea asupra Vienei de a institui un guvern mai liberal. Cum s-a convins că o atare înțelegere nu era posibilă - și o a doua călătorie în Ungaria, în 1907, în regiunile slovace, Rutenia și Budapesta i-a confirmat această convingere - atunci și-a pus speranțe în alternativa presiunii comune a Vienei și a naționalităților asupra Budapestei. Această combinație era asociată cu speranțele de reforme ce urmau a fi făcute de moștenitorul tronului, arhiducele Franz Ferdinand, după ce i-ar fi urmat la tron bătrânului împărat Franz Iosif. Aceste speranțe i-au fost exprimate deschis lui Seton-Watson de agrarianul slovac, Milan Hodza, și de liderul naționalist român, Alexandru Vaida Voevod (ambii din cercul de la Belvedere). Însă instalarea pe tron a lui Franz Ferdinand s-a lăsat așteptată, iar până la moartea sa arhiducele n-a concretizat un plan care să urmărească realizarea "Austriei Mari"¹⁸, cu toate că mișcarea grossösterreich-istă a elaborat multe planuri teoretice de reformare a monarhiei. Asasinarea arhiducelui i-a spulberat lui Seton-Watson orice speranță.

În acei ani, Seton-Watson nu și-a exprimat niciodată dorința ca Slovacia, Transilvania sau alte teritorii să fie desprinse de Ungaria. Nici măcar nu s-a referit vreodată în această perioadă la o unitate ceho-slovacă, ce să fie formată în cadrul monarhiei. Cât despre Transilvania, nu a pledat pentru încorporarea ei în România. Mai mult, credea că politicienii din Regatul român, deși doreau unirea Transilvaniei, nu acționau practic, pentru că slăbirea, în consecință, a Austro-Ungariei ar fi întărit Rusia de care se temeau.

Toate acestea s-au schimbat când a izbucnit războiul în Europa și monarhia a devenit dușmanul Marii Britanii. Seton-Watson a văzut declarația de război a Austro-Ungariei împotriva Serbiei ca pe o dovadă că monarhia abandonase rolul său de factor independent și important în echilibrul de forțe european, că devenise un instrument de expansiune pan-germană, în care el considera clasa conducătoare ungară dornică de a fi complice. De aceea a presupus că victoria Antantei trebuia să aducă dublei monarhii pierderi teritoriale la scară mare, puțin mai târziu devenind un adept al disoluției complete a monarhiei.

Întors în Scoția, Seton a publicat, în 1906, două articole consistente în ziarul englez "The Spectator": *The Situation in Hungary (Situția în Ungaria)*, și *Hungary at the Parting of the Ways (Ungaria la răspântie)*¹⁹. Primele rezultate științifice și de analiză politică ale cercetărilor lui R.W. Seton-Watson sunt concretizate, însă, în lucrarea - semnată cu pseudonimul ce va deveni atât de cunoscut, Scotus Viator (*Călător Scoțian*) - *The Future of Austria-Hungary and the Attitude of Great Powers*, London, 1907. Realizează o analiză temeinică și obiectivă a situației politice a dublei monarhii, pe atunci exprimându-și credința că existența Austro-Ungariei nu poate fi pusă în discuție, ea fiind o necesitate. Considera că cel mai mare pericol care amenința existența Austro-Ungariei îl reprezintă dorința Ungariei de a obține autonomia și

neatârnamarea deplină, fără a crede, însă, în posibilitatea unei sciziuni depline a dublei monarhii. Cartea a fost tradusă și publicată în cotidianul „Lupta” (apărea la Budapesta), ziar ce se situa pe programul Partidului Național Român și reprezenta și poziția clubului parlamentar al naționalităților din parlamentul ungar²⁰.

În mai și iunie 1907, Seton-Watson a făcut a doua călătorie în Ungaria, vizitându-i mai mult pe slovaci. Întors la Budapesta, a întâlnit pentru prima dată doi români membri ai parlamentului ungar, pe Aurel Vlad și Alexandru Vaida Voevod, întâlnirea cu acesta din urmă fiind începutul unei prietenii de lungă durată.

Simpatia crescândă a lui Seton-Watson pentru aspirațiile popoarelor nemaghiare din Ungaria a fost o consecință firească a conștiinței sale naționale de scoțian. Genul de relații - în timp - dintre Scoția și Anglia a constituit pentru el un model în considerarea "problemei naționalităților". A înțeles curând, deja parcurgând o impresionantă bibliografie despre istoria modernă a Ungariei, că oamenii politici unguri nu acceptau ideea coexistenței unui număr de națiuni, având fiecare propria-i identitate și cultură, pe bază de egalitate, în cadrul unui stat multinațional ungar. Ei nu acceptau ca relațiile dintre maghiari și români, sau dintre maghiari și slovaci să fie asemenea celor dintre englezi și scoțieni. În vederile oficiale nu putea exista decât o singură națiune în Ungaria, maghiarii. Celelalte comunități erau definite prin cuvântul naționalitate (*nemzetiség*, în maghiară, prin opoziție cu *nemzet* sau "națiune"). Statutul lor nu putea fi egal cu cel al națiunii maghiare. Întemeietorii sistemului dualist de după 1867 au recunoscut totuși că "naționalitățile" aveau anumite drepturi culturale. Legea naționalităților din 1868, întocmită de un om politic cu adevărat liberal, baronul Eötvös, le-a formulat în termeni destul de generoși. În practică, însă, conducătorii unguri nesocoteau și încălcau propria lor lege. Seton-Watson a putut descoperi acest lucru din convorbirile cu oamenii politici la Budapesta și din propriile sale observații la fața locului, în Ungaria și în teritoriile naționalităților. Se adăuga un foarte restrâns drept electoral pentru parlamentul ungar, care-i favoriza evident pe maghiari, și în această situație nu exista un vot cu adevărat liber, datorită ingerinței în fel și chip a autorităților în alegeri. O altă caracteristică importantă a situației era folosirea diferitelor tactici juridice pentru a răstălmăci legile privind presa și ordinea publică, pentru a intenta procese publice împotriva conducătorilor politici și a redactorilor ziarelor nemaghiare, a-i condamna la închisoare și a le sista publicațiile. În afară de aceasta, drepturile statuate pentru naționalități la 1868 au fost încălcate prin legislația școlară ulterioară de maghiarizare, prin încercările de restrângere a autonomiei Bisericilor naționalităților, periferizarea socială și economică a acestora. Ori, oficialitățile ungare făceau paradă în Occident cu legislația liberală a Regatului ungar. Ele nu recunoșteau existența unei probleme naționale în Ungaria, când, de fapt, ea exista și se agrava²¹.

Seton-Watson a descris și analizat întreg acest sistem antidemocratic în prima sa lucrare amplă, *Racial Problems in Hungary (Probleme Rasiiale în Ungaria)*, care a apărut în anul 1908, anul crizei bosniace. Un sprijin considerabil în redactarea lucrării i-a fost acordat de G. Moroianu, Anton Bibescu și I. Russu-Șirianu, prin trimiterea de materiale documentare necesare redactării acelor părți referitoare la românii din Ungaria.

În iunie 1909, Seton-Watson a făcut prima călătorie în vechea Românie. Aici, cei doi însoțitori ai săi au fost George Moroianu și Alexandru Orescu. La București a avut convorbiri cu oamenii politici Ion I.C. Brătianu, Take Ionescu, I.G. Duca și Alexandru Marghiloman, cu istoricul Nicolae Iorga și cu transilvănenii Aurel C. Popovici, Ioan Slavici, Eugen Brote, G. Bogdan Duică și Sextil Pușcariu, fiind primit și de regele Carol I la castelul Peleş.

La 5 iunie a avut o întrevedere cu primul-ministru, Ionel Brătianu. Acesta i-a vorbit despre necesitatea de a rămâne în termeni buni cu „statul” ungar, dar acest lucru depindea numai de atitudinea cercurilor oficiale ungare. Brătianu considera că, dacă ungurii ar fi adoptat o atitudine rezonabilă față de naționalități, ar fi putut juca un rol mare în cadrul monarhiei. În aceeași zi l-a întâlnit pe profesorul N. Iorga, care era un campion pasionat al cauzei românilor transilvăneni și militant intrasigent al unirii lor cu regatul român²³.

Două zile mai târziu, s-a întâlnit cu Take Ionescu, liderul Partidului Conservator-Democrat. Acesta i-a mărturisit cu franchețe că „nici un român nu poate să nu viseze la icoana României Mari și a unității neamului, cine spune că nu, minte, dar, de asemenea, nici un român nu poate să nu-și dea seama că o asemenea unitate nu se poate înfăptui decât în urma prăbușirii Austro-Ungariei, ceea ce ar avea darul să dea naștere unei situații infinit mai primejdioase pentru români [adică întărirea peste măsură a Imperiului țarist - n.n.]. Unitatea națională era prin urmare un vis ispititor, dar care nu se afla în interesul poporului român însuși”²⁴.

Seton l-a cunoscut și pe Alexandru Marghiloman, unul din liderii Partidului Conservator, care i-a dezvăluit prudent că partidul în care era membru nu se amesteca în treburile lăuntrice ale altor state, astfel încât „atunci când românii de dincolo vin la noi, îi încurajăm, dar nu ne amestecăm activ în ceea ce fac”. Liderul conservator a vorbit în termeni apreciativi la adresa românilor transilvăneni, considerându-i în multe privințe superiori celor din vechiul Regat²⁵.

Într-o seară, Seton a cînat la restaurantul „Flora”, cu un grup numeros de exilați ardeleni la București, printre care Aurel C. Popovici, Ion Slavici și Sextil Pușcariu. Seton și-a însemnat doar discuția avută cu Slavici. Acesta i-a spus că și împăratul și moștenitorul tronului de la Viena erau cât se poate de binevoitori față de români; că Franz Ferdinand i-a încurajat în atitudinea lor față de unguri pe canonicul Augustin Bunea și pe protopopul Miron Cristea²⁶. Acești fuseseră primiți de moștenitorul tronului

în audiență, la recomandarea lui Aurel C. Popovici și Vaida²⁷, în momentul în care se profila pericolul unei agitații antiaustriece printre români, datorită proiectului de lege electorală a lui Andrassy.

Seton a fost derutat de climatul politic din regat. Într-un interviu acordat ziarului „Universul”, la 9/22 iunie, a declarat că, în urma vizitei sale, a constatat o remarcabilă deosebire între românii din regat și cei de peste munți. „Mi se par” - declara el - „mai puțin pesimiști românii din Transilvania și cu mai multă încredere în ei și în viitorul neamului; pe când, dimpotrivă, cei din regat sunt mai pesimiști, mai timizi și butonați [rezervați-n.n.] în chestiunile care privesc interesele neamului lor. Și, în această ordine de idei, - continua el, redând ceea ce auzise el însuși de la fruntașii românilor ardeleni - vă pot confia că românii din Transilvania au convingerea că în lupta lor de emancipare nu trebuie să conteze pe un sprijin hotărâtor al românilor de aici”²⁸.

O săptămână, Seton a petrecut-o în Moldova. A vizitat orașele Iași, Botoșani, Fălticeni. La Iași, a fost impresionat de frumusețea bisericii Trei-Ierarhi, monument de artă națională construit în vremea lui Vasile Lupu. La Fălticeni, l-a vizitat pe scriitorul Mihail Sadoveanu, ale cărui opere le cunoștea în parte și cu care a discutat despre literatura română. De la Fălticeni, istoricul englez, însoțit de Moroianu, prefectii de Suceava și Botoșani cu familiile lor ș.a., a plecat spre Vatra Dornei, traversând Bucovina (trecând prin Gura Humorului, Câmpina etc.). Seton a fost impresionat de frumusețea portului tradițional și semeția țăranilor bucovineni. La Dorna, excursioniștii s-au îmbarcat pe plute și, între 13 și 15 iunie, au călătorit cu pluta pe Bistrița în jos, până la Hangu, trecând prin Broșteni. Apoi, Seton și Moroianu au luat trenul până la Piatra Neamț și, de acolo, s-au întors în capitală²⁹. Din București, Seton și Moroianu s-au îndreptat spre Câmpina, unde au vizitat exploatarea petrolifere, și, apoi, la Sinaia, unde au fost invitați de regele Carol I la castelul Peleş. Oaspeții au fost bine primiți de suverani, iar discuțiile s-au axat nu atât pe teme politice, cât pe arta populară românească, de care Seton era fascinat și despre care regina Elisabeta (Carmen Sylva) știa destul de multe. De aici, Seton s-a îndreptat spre Transilvania, trecând prin Târgoviște, Pitești, a vizitat Curtea de Argeș, Băile Govora, mănăstirile Bistrița și Horezu, a parcurs valea atât de pitorească a Oltului, prin Călimănești, Cozia și Ciineni, ajungând la Sibiu³⁰.

La Sibiu, Seton l-a cunoscut pe mitropolitul ortodox Ioan Mețianu și s-a reîntâlnit cu episcopul luteran Teutsch. Tot acum, Seton făcea cunoștință cu poetul Octavian Goga și istoricul Ioan Lupaș. Cu Goga, Seton a legat o strânsă prietenie, petrecându-și o săptămână cu acesta. De asemenea, o zi, istoricul englez a fugit la Blaj, pentru a-l revedea pe Maniu³¹.

De la Sibiu, Seton s-a întors la Viena, unde a stat o săptămână. Aici s-a întâlnit cu Vaida și Hodža, veniți de la Budapesta. De la Viena, Seton, însoțit de Goga³²,

a întreprins o călătorie în ținuturile slovace, petrecând mai multe zile la Turčianský Svätý Martin, pentru ca, la sfârșitul lunii iulie, istoricul englez să revină la Londra³³.

În mai 1910, R.W. Seton-Watson a asistat la alegerile parlamentare trucate și însoțite de abuzuri și intimidări din Ungaria din 1910 într-o circumscripție electorală slovacă și a publicat în 1911 o lucrare de mai mici proporții despre alegerile în cauză, intitulată *Corruption and Reform in Hungary. A study of electoral practice (Corupție și Reformă în Ungaria. Un studiu de practică electorală)*. Lucrarea cuprinde mult material primit de la românii din Transilvania: G. Moroianu, Iuliu Maniu, O. Goga, Constantin Nedelcu, Al. Vaida Voevod, Al. C. Orescu, Aurel Vlad, Vasile Lucaciu³⁴. La redactarea ei a fost ajutat de Goga, care împreună cu soția sa, Hortensia, l-a vizitat pe Seton-Watson la Ayton, locuința sa din Scoția, în octombrie 1910³⁵. Lucrarea conține informații detaliate despre alegerile în câteva constituante (cercuri electorale) slovace și alegerile la care au participat români ardeleni la Chișinău (Criș), Ighiu, Tinca, Târnăveni, Vințul de Jos (precum și alegerile în circumscripțiile electorale săsești). Cartea este cu totul revelatoare pentru ceea ce însemnau campaniile electorale și cum se desfășurau alegerile parlamentare în Ungaria dualistă la început de veac XX.

În 1911-1912, Seton nu a mai vizitat Transilvania sau Vechiul Regat, dar a urmărit evenimentele de aici, citind presa și continuând corespondența cu Moroianu și alți români. A fost îngrijorat de disensiunile apărute în cadrul Partidului Național Român din Transilvania, între „tinerii oțeliți”, conduși de O. Goga, și conducerea partidului.

În toamna anului 1912, atenția lui Seton s-a îndreptat asupra evenimentelor din Balcani. Izbucnirea primului război balcanic îl determina pe Seton să întreprindă, la începutul anului 1913, o nouă călătorie în Europa Centrală și de Sud-Est. După ce a vizitat Dalmația, Croația, Serbia, Macedonia, Salonic, Sofia, la jumătatea lui iunie sosea și la București. S-a întâlnit din nou cu Ion I.C. Brătianu, Take Ionescu, N. Iorga și G. Bogdan-Duică, i-a cunoscut acum pe A.D. Xenopol și Virgil Arion³⁶. Majoritatea discuțiilor purtate s-au referit la tensionarea raporturilor între foștii aliați balcanici, ce a dus la izbucnirea celui de-al doilea război balcanic și la intervenția României.

Speranțele lui Seton-Watson privind reformarea Austro-Ungariei au fost distruse de asasinarea arhiducelui Franz Ferdinand (28 iunie 1914), urmată de ultimatumul austriac dat Serbiei. După iulie 1914, adică după ce Austro-Ungaria a devenit dușmanul Angliei și Franței, ideile sale s-au modificat radical. Din momentul declanșării primei conflagrații mondiale, Seton a susținut necesitatea destrămării Austro-Ungariei și crearea de state naționale drept unică soluție pentru realizarea unei noi Europe și a trudit pentru orientarea opiniei publice și diplomației britanice în sensul vederilor sale prin articole publicate în diverse periodice, prin intermediul cărților elaborate de-a lungul primului război mondial și al societăților de propagandă.

În prima parte a conflagrației mondiale, Seton-Watson a îndeplinit mai multe misiuni oficiale sau secrete, jucând rolul unui consilier neoficial pe lângă Foreign Office în problemele austro-ungare și balcanice. În această calitate, în ianuarie 1915, el a întreprins o nouă călătorie în România, împreună cu binecunoscutul istoric englez Trevelyan. A continuat să scrie articole și cărți (una dintre acestea intitulată *Roumania and the Great War*, 1915) prin intermediul cărora opinia publică din statele aliate era informată despre revendicările naționale ale românilor. Lui Seton i-a revenit un rol important în clarificarea atitudinii României față de primul război mondial și a problemei românilor de peste munți.

Cea mai importantă activitate a sa în perioada primului război mondial a fost crearea săptămânalului „The New Europe”, al cărui prim număr a apărut în octombrie 1916. Periodicul a fost dedicat cu preponderență realizării autodeterminării națiunilor mici, prin victoria puterilor aliate și mai ales, prin dezmembrarea Austro-Ungariei. Seton-Watson a jucat un rol hotărâtor în fondarea Societății Anglo-Române, care a fost inaugurată la 7 decembrie 1917. A fost, de asemenea, unul din principalii organizatori ai Congresului Naționalităților din Austro-Ungaria, ținut la Roma, în aprilie 1918, care a marcat un moment de cotitură în atitudinea cercurilor oficiale ale statelor Antantei față de ideea disoluției Austro-Ungariei și constituirea statelor naționale pe ruinele dublei monarhii.

Nimeni din Marea Britanie nu a fost mai încântat ca Seton-Watson la vestea hotărârii adoptate de Marea Adunare Națională privind Unirea Transilvaniei cu România

La Conferința de Pace de la Paris, deși nu a fost membru al delegației britanice, Seton a fost în permanent contact cu delegații britanici și americani, precum și cu reprezentanții celorlalți Aliați și a putut să-i ajute pe români. El a salutat cu satisfacție hotărârile Conferinței de Pace de la Paris, de a da recunoașterea internațională statelor naționale, constituite în urma destrămării Austro-Ungariei.

La 4 iunie 1920, Ungaria semna Tratatul de la Trianon; unirea Transilvaniei cu România primea astfel recunoașterea internațională. Satisfăcut că evenimentele au evoluat în sensul în care el militase, Seton a făcut în aceeași lună o vizită în România. Parlamentul României unite l-a ovaționat și omagiat la 29 iunie 1920 în ședința Camerei, pentru contribuția sa la dezmembrarea Monarhiei austro-ungare și la susținerea unității integrale românești³⁷. Guvernul țării l-a sărbătorit printr-o agapă și cu o participare impresionant de însuflețită³⁸. Cu autoritatea sa, N. Iorga îl saluta tot atunci cu o prietenie mișcată ca pe „unul din acele impunătoare glasuri ale conștiinței mondiale ce nu pot rămânea neascultate”³⁹.

La jumătatea lui noiembrie 1920, Seton-Watson sosea din nou în România, cu scopul de a întreprinde o călătorie de studii în Ardeal⁴⁰. În toamna aceluiași an 1920, Adunarea generală a ASTREI, ținută la Oradea (17-18 octombrie), l-a proclamat membru onorific, recunoscând

în Scotus Viator „pe unul din cei mai de seamă amici ai românilor”⁴¹.

Printre localitățile vizitate în Transilvania la sfârșitul anului 1920 s-a numărat și Sibiu, unde s-a întâlnit cu mitropolitul Ardealului, Nicolae Bălan și a vizitat Muzeul Central al Astei⁴².

Impresionat de cele văzute la Sibiu, înainte de a părăsi România, Seton trimitea la 6 decembrie din Baia Mare o scrisoare președintelui Astei, Andrei Bârseanu, prin care distinsul istoric propunea organizarea unui concurs și premiarea celei mai bune lucrări scrise despre revoluția din 1918 și unirea Ardealului cu România. În acest scop, Seton oferea suma de 2.000 lei pentru a fi acordată câștigătorului concursului. La 22 aprilie, conducerea Astei a publicat un concurs, respectând întru totul tema propusă de Scotus⁴³. Singurul text înaintat a aparținut lui Ion Clopoțel, căruia i s-a acordat „Premiul Scotus Viator” – fiind indicat de Seton-Watson însuși – pentru studiul său, considerat drept primul competent și interesant, despre evenimentele din 1918; va fi publicat la Cluj în 1926, sub titlul *Revoluția din 1918 și Unirea Ardealului cu România*⁴⁴.

Astra nu a fost singurul for cultural românesc care i-a recunoscut istoricului britanic meritele avute în realizarea unității naționale a poporului român. După ce, în octombrie 1921, regele Ferdinand i-a înmănat ordinul „Coroana României” în grad de comandor⁴⁵, în 1923, în ședința din 26 mai, Academia Română l-a ales membru onorar, omagiind astfel pe „unul din rarii străini de cultură”, care în zilele grele ale luptelor naționale purtate de românii de peste Carpați, a susținut drepturile lor⁴⁶.

Seton a continuat să viziteze România, în perioada interbelică: în iunie 1923, în iunie 1927 și în iulie 1929. Marea criză economică (1929-1933) i-a adus mari pierderi financiare și i-a limitat posibilitățile de a călători; ca urmare, după 1929, nu a mai vizitat România.

Preocupările îndelungate ale lui Seton-Watson privind istoria românilor au fost dezvoltate și concentrate în ampla sa carte *A History of the Roumanians from Roman Times to the Completion of Unity (Istoria românilor din timpurile romane până la desăvârșirea unității)*, London, 1934, cu o ediție publicată în limba franceză, Paris, 1937.

În perioada interbelică, rămânând același constant și valoros prieten al românilor, Seton-Watson a acționat ca un adversar hotărât și activ, printr-o paletă largă de manifestări - lucrări științifice, publicistică, conferințe, emisiuni radio, rapoarte adresate cercurilor politice engleze - împotriva revizionismului promovat de Ungaria horthystă.

A condamnat în termeni foarte duri Dictatul de la Viena, din 30 august 1940, susținând consecvent drepturile României asupra Transilvaniei.

În timpul celui de-al doilea război mondial a fost folosit de către oficialitățile britanice pentru propagandă în țările din Europa Centrală și de Sud-Est. În 1945, s-a întors la activitatea universitară, deținând până în 1949 o catedră de profesor la Universitatea din Oxford. În 1950,

s-a retras cu soția lui, May, la casa lor din insula Skye, dinspre coasta de nord-vest a Scoției. Aici a și murit, la 25 iulie 1951⁴⁷.

Note:

1. Hugh și Christopher Seton-Watson, *The Making of a New Europe. R. W. Seton-Watson and the last years of Austria-Hungary*, Seattle, University of Washington Press, 1981, p. 28, 31, 32.
2. Instituirea dualismului la 1867 a însemnat pentru sași pierderea definitivă a privilegiilor de stare (amintim, mai ales, desființarea teritoriului compact al Pământului Craiesc, prin mărunțirea sa în comitate, anularea autonomiei municipale, transformarea Universității naționale săsești într-un organ nesemnificativ - 1876, închiderea Academiei săsești de drept din Sibiu - 1887, introducerea limbii maghiare și în școlile săsești la anumite discipline de învățământ etc.). Pentru amănunte, vezi *Istoria României. Transilvania*, Cluj-Napoca, Editura „George Barițiu”, 1999, vol. II, p. 244-280.
3. Cornelia Bodea, Hugh Seton-Watson, *R.W. Seton-Watson și românii (1906-1920)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, vol. I (doc. I), p. 165-167; Hugh și Christopher Seton-Watson, *op. cit.*, p. 35. Însemnările făcute de Seton în urma întâlnirilor cu intelectuali transilvăneni (sași și români) în timpul vizitelor făcute în Monarhia dunăreană în anii 1906-1907 au format subiectul unui articol - *First Impressions of Transylvania (1906-1907) [Primele impresii din Transilvania]*, publicat în limba română în 1929, în volumul aniversar *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul, 1918-1928*, București, Cultura Națională, 1929, vol. III, p. 1341-1346 și redat (în limba engleză) în Cornelia Bodea, Hugh Seton-Watson, *op. cit.*, vol. II, p. 939-946.
4. *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul, 1918-1928*, vol. III, p. 1342; Cornelia Bodea, Hugh Seton-Watson, *op. cit.*, vol. II, p. 941.
5. Cornelia Bodea, Hugh Seton-Watson, *op. cit.*, vol. I (doc. I), p. 168.
6. *Ibidem* (doc. 1), p. 167.
7. Augustin Bunea era inițiat în în cercul de la Belvedere, ca reprezentant al Bisericii unite.
8. Cornelia Bodea, Hugh Seton-Watson, *op. cit.*, vol. I (doc. 1), p. 168; vol. II (doc. 1), p. 942; Hugh și Christopher Seton-Watson, *op. cit.*, p. 36.
9. În evocarea scrisă în 1929, Seton-Watson declara: „Mani vorbea cu cea mai mare francheță, dar vorbea încă unui neconvertit; căci nu eram decât foarte aproximativ despre adevărata stare a naționalităților și-mi jertfeam cu greu iluziile una câte una”. Cf. *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul, 1918-1928*, vol. III, p. 1343; Cornelia Bodea, Hugh Seton-Watson, *op. cit.*, vol. II, p. 941.
10. Cornelia Bodea, Hugh Seton-Watson, *op. cit.*, vol. I (doc. 1), p. 168, 169; vol. II, p. 941, 942; Hugh și Christopher Seton-Watson, *op. cit.*, p. 36, 37.
11. A se vedea, în special, Vasile Popeangă, *Aradul centru politic*

al luptei naționale din perioada dualismului (1867-1918), Timișoara, Editura Facla, 1978; I. Suci, *Arădenii și Partidul Național Român*, Arad, 1926.

12. Cornelia Bodea, Hugh Seton-Watson, *op. cit.*, vol. I (doc. 1), p. 169, 170; vol. II, p. 942, 943; Hugh și Christopher Seton-Watson, *op. cit.*, p. 37, 38.

13. Pseudonimul lui dr. Karl Renner, social-democrat austriac; a publicat în 1906 lucrarea *Grundlagen und Entwicklungsziele der österreichisch-ungarischen Monarchie*.

14. Cornelia Bodea, Hugh Seton-Watson, *op. cit.*, vol. I (doc. 1), p. 170, 171; vol. II, p. 943; *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul, 1918-1928*, vol. III, p. 1344, 1345; Hugh și Christopher Seton-Watson, *op. cit.*, p. 38.

15. Cornelia Bodea, Hugh Seton-Watson, *op. cit.*, vol. I (doc. 1), p. 171; vol. II, p. 943, 944; Hugh și Christopher Seton-Watson, *op. cit.*, p. 38.

16. România, Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Sibiu, Colecția "Brukenthal", f. 1-51, nr. 259, f. 206, 207; Cornelia Bodea, Hugh Seton-Watson, *op. cit.*, vol. I (doc. 2), p. 172.

17. Hugh și Christopher Seton-Watson, *op. cit.*, p. 40.

18. *Robert William Seton-Watson (1879-1951)*, în "The Times" din 28 iulie 1951.

19. Robert A. Kann, *Das Nationalitäten problem in der Habsburger Monarchie*, Graz-Köln, 1964, vol. II, p. 197.

20. Cornelia Bodea, Hugh Seton-Watson, *op. cit.*, vol. II, p. 601-607.

21. "Lupta" (Budapesta), nr. 103-145 / 9/22 mai-4/17 iulie 1907; nr. 146-148, 150-152 / 5/18-12/25 iulie 1907.

22. Cornelia Bodea, Hugh Seton-Watson, *op. cit.*, vol. I, p. 38.

23. *Ibidem* (doc. 72), p. 232; Hugh și Christopher Seton-Watson, *op. cit.*, p. 72.

24. Cornelia Bodea, Hugh Seton-Watson, *op. cit.*, vol. I (doc. 72), p. 233.

25. *Ibidem*, p. 234, 235.

26. *Ibidem*, p. 234.

27. Antonie Plămădeală, *Românii din Transilvania sub teroarea regimului dualist austro-ungar 1867-1918. După documente, acte și corespondențe rămase de la Elie Miron Cristea*, Sibiu, 1986, p. 89.

28. "Universul", 9/22 iunie 1909; Cornelia Bodea, Hugh Seton-Watson, *op. cit.*, vol. II (doc. 14), p. 863.

29. "Viitorul", 6/19 iunie 1909; "Tribuna", 7/20 iunie 1909; Cornelia Bodea, Hugh Seton-Watson, *op. cit.*, vol. II (doc. 15e), p. 866.

30. "Tribuna", 14/27 iunie 1909; Cornelia Bodea, Hugh Seton-Watson, *op. cit.*, vol. II (doc. 15i), p. 868.

31. Cornelia Bodea, Hugh Seton-Watson, *op. cit.*, vol. I (doc. 76), p. 239.

32. *Ibidem*, (doc. 77), p. 241, 242.

33. Hugh și Christopher Seton-Watson, *op. cit.*, p. 74, 75.

34. Cornelia Bodea, Hugh Seton-Watson, *op. cit.*, vol. I, (doc. 103 - 111, 116 nr. 1, 131, 132 etc).

35. *Ibidem*, vol. II (doc. 19, 21), p. 872, 875, 876.

36. *Ibidem*, vol. I (doc. 220, 223), p. 381-383, 387.

37. *Ibidem*, vol. II, III/35a-c.

38. *Ibidem*, III/36ab, nr. 9.

39. *Ibidem*, III/38.

40. România, Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale, fond Direcția Generală a Poliției, dos. 55/1920, f. 40-42.

41. Cornelia Bodea, Hugh Seton-Watson, *op. cit.*, vol. II, IV/2b.

42. "Gazeta Transilvaniei", 21 noiembrie 1920, p. 1.

43. "Transilvania", LII, aprilie 1921, nr. 4, p. 309-311.

44. Cornelia Bodea, Hugh Seton-Watson, *op. cit.*, p. 946, 948-949.

45. *Ibidem*, IV/3ab.

46. *Ibidem*, IV/4a.

47. Hugh and Christopher Seton-Watson, *op. cit.*, p. 432, 433.

Bibliography:

Bodea, Cornelia; Seton-Watson, Hugh, *R.W. Seton-Watson și românii (1906-1920) / R.W. Seton-Watson and the Romanians (1906-1920)*, 2 vol., București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988.

"Gazeta Transilvaniei", 21 noiembrie 1920, p. 1.

Istoria României. Transilvania / A History of Romania. Transylvania, vol. II, Cluj-Napoca, Editura "George Barițiu", 1999.

Kann, Robert A., *Das Nationalitäten problem in der Habsburger Monarchie*, vol. II, Graz-Köln, 1964.

"Lupta" (Budapesta), nr. 103-145 / 9/22 mai-4/17 iulie 1907; nr. 146-148, 150-152 / 5/18-12/25 iulie 1907.

Plămădeală Antonie. *Românii din Transilvania sub teroarea regimului dualist austro-ungar 1867-1918. După documente, acte și corespondențe rămase de la Elie Miron Cristea / Romanians in Transylvania under the terror of the dualist austro-hungarian regime. After documents, papers and correspondence left by Elie Miron Cristea*, Sibiu, 1986.

Robert William Seton-Watson (1879-1951), în "The Times" din 28 iulie 1951.

România, Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale, fond *Direcția Generală a Poliției / National Central Historical Archives Service, General Directorate of Police Fund*.

România, Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Sibiu, Colecția "Brukenthal" / Romania, The County Sibiu Service of the National Archive, Collection "Brukenthal".

Seton-Watson, Hugh și Christopher. *The Making of a New Europe. R. W. Seton-Watson and the last years of Austria-Hungary*, Seattle, University of Washington Press, 1981.

Seton-Watson, Robert William. *First Impressions of Transilvania (1906-1907). În Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul, 1918-1928 / Transylvania, Banat, Crisana, Maramures*, București, Cultura Națională, 1929, vol. III, p. 1341-1346.

"Transilvania", LII, aprilie 1921, nr. 4, p. 309-311.

"Tribuna", 7/20 iunie; 14/27 iunie 1909.

"Universul", 9/22 iunie 1909.

"Viitorul", 6/19 iunie 1909.